

KIM TØRNSØ: Djævletro og Folkemagi. Trolddomsforfølgelse i 1500- og 1600-tallets Vestjylland. Århus Universitetsforlag 1986. 166 s. Ill. 128 kr.

Udforskningen af de danske trolddomsprocesser har taget et stort opsving i de seneste år. Det gælder ikke blot antallet af afhandlinger om hekse, men også med hensyn til intens udnyttelse af først og fremmest retsarkiverne for at komme til en bedre forståelse af trolddomsforfølgelsen som fænomen i 1600- og 1700-tallet. Vi er stadig uden en egentlig forklaring på, hvorfor forfølgelserne gik i gang, og hvorfor de hørte op igen, men vi har i dag en langt større og bedre viden om fænomenet, først og fremmest som følge af de mange indgående undersøgelser af enkelte processer, som i den seneste tid har set dagens lys.

Kim Tørnsøes materiale udgøres af 90 trolddomssager fra de fire vestjyske herreder Vester Horne, Skast, Gørding og Ribe samt fra Ribe by. I materialet indgår såvel sager rejst på grundlag af konkret trolddomsrygte som såkaldte udlæggelsessager, der af forfatteren defineres som sager rejst som følge af udsagn fra en allerede dømt. Dommene er fundet dels i retsarkiver, dels i trykte fremstillinger om trolddomsprocesser.

Forfatterens indfaldsvinkel til stoffet er ikke retshistorisk, men går i højere grad ud på at sætte processernes udsagn om trolddom ind i en bredere sammenhæng, »de mentale og strukturelle omstændigheder for processerne«. Hans udgangspunkt er, at »trolddomstroen byggede på fornuftige og rationelle tankegange, der blot havde deres egne forudsætninger«. Det er et godt udgangspunkt, der jo også er med til at forklare, hvordan trolddomsprocesserne kunne optræde som et helt normalt led i datidens retsliv. Forfatteren benytter først og fremmest sit materiale til at afklare det, han kalder »den folkelige trolddomsopfattelse«, som lægger vægt på evnen til at skade ved hjælp af trolddom. Her over for stod den kirkelige opfattelse, der betragtede djævelpagten som det afgørende element. Processerne var først og fremmest private søgsmål, også efter at det ved trolddomsforordningen af 12. oktober 1617 var pålagt det offentliges repræsentanter at holde udkik efter troldfolk. Forfatteren ser forordningen fra 1617 som udtryk for kirkelige forestillinger. Vi ved ikke, hvem der stod bag initiativet, om det var Hans Poulsen Resen, som forfatteren peger på. Det kan i den forbindelse også nævnes, at forordningen kom umiddelbart før det store reformationsjubilæum i 1617, som Resen var hovedmanden bag.

Forfatteren er i øvrigt inde på, at forordningen fra 1617 ikke, som andre har påvist, gav anledning til en større øjeblikkelig stigning i antallet af trolddomsprocesser. Hans materiale i tabellerne s. 156f. synes dog ikke at være tilstrækkeligt omfattende til at bære mere vidtgående konklusioner. Bogen har især sin styrke i klart at påvise de forskellige trolddomsopfattelser i forskellige dele af befolkningen, og ved herved at fremhæve den skadelige trolddom (maleficium), som det afgørende element i sagerne. Derimod bliver vi ikke meget klogere, når det gælder forståelsen af, hvorfor processerne gik i gang eller hørte op. Der tegnes også et billede af et par enkelte figurer, således præsten Jens Rusk, der blev brændt for trolddom, og som en modpol til ham hans kollega Peder Madsen, der var en ledende kraft bag trolddomsforfølgelserne. I øvrigt er det vist ikke mindst Peder Madsens iver i årene umiddelbart før 1617 for at forfølge troldfolk, der er med til at skabe en større koncentration af sager allerede før trolddomsforordningen samme år.

Bogen er ganske levende skrevet og velillustreret. Fra et formelt synspunkt kan

det ærgre, at alle sidehenvisninger mangler (der står blot s...). Det kan undre, at den berømte kirkefader Augustinus omtales som Aurelius, og det hedder tingsvidne, ikke tingvidne. Det er nu engang ikke mindst ved den stadige systematiske gennemgang af enkelte processer, at grundlaget må skabes for en forståelse af dette mærkelige fænomen i 1600- og 1700-tallets retshistorie, og set i dette perspektiv kan bogen anbefales.

Ditlev Tamm

HUGO YRVING: Hansestad på Gotland. Stockholm, Gidlunds, 1986. 471 s. Ill.
CARL JOHANN GARDELL: Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620. Studia Historica Upsaliensia 144. Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1986. 169 s. 130 kr.

Den store ø i Østersøen med dens mange spændende fortidsminder påkalder sig naturligt nok fortsat meget betydelig interesse i historieforskningen. Der skal her præsenteres to nye værker om Gotland, der på hver sin måde uddyber kendskabet til øens fortid.

Allerede i 1940 udsendte Hugo Yrving sin første bog om Visbys tidligste historie: disputatsen »Gotland under äldre medeltid«, og han har siden da forfattet en lang række værker om Sveriges og specielt Gotlands historie i middelalderen. I 1978 udsendte han bogen »Gotlands medeltid«, men da denne skulle holdes i en temmelig populær form uden plads til diskussion og videnskabeligt apparat, har han valgt at udsende disse i den foreliggende bog.

Det er Hugo Yrvings hovedtese, at det ikke, som man ellers normalt har troet, var de hanseatiske købmænd, der grundlagde Visby. Han hævdede dette allerede i 1940 mest på grundlag af tilbageslutning fra de skriftlige kilder, men siden da har de arkæologiske fund i høj grad bestyrket og bekræftet hans synspunkt. Der kan ikke længere være tvivl om, at Visby var et fungerende bysamfund allerede i vikingetiden, og at tyskerne først for alvor kom til Visby efter 1161.

Bogen har en ejendommelig form. Den består af over 100 små afsnit, der bærer tydelige præg af at være skrevet hver for sig, og hvoraf nogle senere er samlet under fælles kapiteloverskrifter som f.eks. Visbys middelalderlige rådhus, og Visbys middelalderlige topografi. Det gør ikke bogen nem at læse, men den er til gengæld en guldgrube af oplysninger med udførlige henvisninger til kilder og litteratur. Desuden har Yrving skrevet en 27 sider lang »sammanfattning«, som tilmed også er oversat til både russisk og tysk, og som er ganske velegnet som introduktion til bogen og dens problemstillinger. —

De sidste hundrede år før svenskerne overtog Gotland efter freden i Brömsebro i 1645 er mærkeligt lidt behandlet i såvel dansk som svensk historieskrivning. Ved at vælge årene 1618–25 som emne for sin doktorafhandling har Carl Johan Gardell derfor haft held til at dykke ned i en særdeles spændende periode, som stort set har været upåagtet af den tidligere forskning, idet dog visse aspekter er undersøgt af Henning Bender i en utrykt specialeafhandling fra 1970.

I 1500- og 1600-tallet var Gotland i den økonomiske situation, at øen havde en betydelig eksport af animalske produkter samt af kalksten, tømmer og træbjævre,